

# Wie wordt zelfstandige en wie werknemer en wat zijn de effecten?

## Resultaten van een 15-landen-studie

*In dit artikel wordt eerst de ontwikkeling van het zelfstandig ondernemerschap in Nederland geschetst. Daarbij wordt met cijfers aangetoond dat die ontwikkeling de laatste 10 jaar eerder stagneert dan floreert. Vervolgens wordt vastgesteld dat betrekkelijk weinig bekend is over de profielen van degenen die kiezen voor het zelfstandig ondernemerschap of voor het werknemerschap. Multi-variate analyses – op basis van data van 2920 zelfstandigen en 12500 werknemers in de 15 EU-landen – tonen aan dat mannen, ouderen en lager opgeleiden significant vaker voor zelfstandigheid kiezen dan vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden. Het aantal kinderen dat men heeft, het beroep of de sector waarin men werkt blijkt niet van invloed. Ten opzichte van werknemers 'in vaste dienst' hebben zelfstandigen meer autonomie in het werk, maar moeten veel meer uren maken (49 versus 38 uur gemiddeld) en meer werken op afwijkende tijden als 's avonds, 's nachts en in het weekend. Ook is de baanzekerheid van zelfstandigen veel minder. Hierdoor vertonen zelfstandigen minder arbeidstevredenheid en meer stress, hebben meer last van vermoeidheid, rugpijn en spierpijn. Toch verzuimen zelfstandigen minder dan werknemers, hetgeen op een lagere 'verzuimgelegenheid' lijkt te duiden. 'Een slijtend beroep' lijkt op zijn plaats om dat van zelfstandigen te typeren. De 'kick van de eigen zaak', het relatief veel thuis kunnen werken en de klantcontacten zijn mogelijk elementen die veel vergoeden.*

### Determinanten en effecten van het zelfstandig ondernemerschap: eerdere literatuur

In dit artikel staan de oorzaken en effecten centraal van de keuze voor het zelfstandig ondernemerschap of het werknemerschap. Welke factoren bepalen de keuze voor zelfstandigheid of voor werknemerschap en wat zijn de effecten in termen van arbeid en gezondheid? Eerst passeren de bepalende factoren, die in eerdere onderzoeksliteratuur terug te vinden zijn, de revue.

Wat betreft leeftijd en geslacht, bleek uit Amerikaanse onderzoeksresultaten (Becker, 1984, Bregger, 1996) dat zelfstandigheid onder mannen méér voorkomt dan onder vrouwen:

9.5 procent van de mannen tegenover 6.6 procent van de vrouwen. Eveneens in de VS komt zelfstandigheid bij jongeren weinig voor, maar loopt op met het stijgen van de leeftijd. In de jongste leeftijdsklasse is het percentage zelfstandigen 1.5 procent, bij de 55-64-jarigen 13,6 procent en bij de 65+-ers zelfs 2.5 procent. Bregger (1996) gaf hiervoor drie redenen: 1) de ouderen zijn hun zelfstandigheids carrière gestart in een periode waarin zelfstandigheid veel meer in zwang was, 2) vele ouderen starten als zelfstandige als een soort tweede carrière na hun pensionering, 3) vele jongeren aarzelen om zelfstandig te worden omdat ze denken de capaciteiten, kennis, ervaring en de financiële middelen nog te missen.

Evans en Leighton (1989), die zich ook ba-

\* Beide auteurs zijn werkzaam bij TNO Arbeid. Correspondentieadres: Postbus 718, 2130 AS Hoofddorp. E-mail: p.smulders@arbeid.tno.nl

seerden op Amerikaanse overheidsdata, kwamen tot de conclusie dat vooral werknemers uit de lagere inkomensklassen en met een min of meer instabiele beroepsgeschiedenis – met veel beroepsveranderingen en werkloosheidsperiodes – geneigd zijn om voor zelfstandigheid te kiezen. Leeftijd en ervaring hingen in dit onderzoek niet significant samen met het kiezen voor zelfstandigheid, hetgeen volgens de auteurs tegengesteld was aan de algemene veronderstelling inzake beroepskeuze. Zij meenden dat de theorie, die stelt dat zelfstandigen mensen zijn die niet passen bij het karakter van het werknemerschap, aardig aansluit bij de door hen gevonden empirische resultaten. Ook de 'locus-of-control' theorie zou de empirische resultaten goed verklaren. Mensen die hoog scoren op 'interne locus of control', geloven dat hun leven sterk bepaald wordt door eigen handelen. 'Externals' geloven meer dat geluk, kansen, pech e.d. het leven bepalen. Zelfstandigen zouden een significant sterkere 'internal locus of control' score hebben dan werknemers, aldus Evans en Leighton (1988).

Voor Nederland kwamen De Wit en Van Winden (1989) met een verklaring met zowel economische als persoonlijkheidselementen. Zij concludeerden dat de sterkste motor voor zelfstandigheid het verschil in verdiensten is tussen werknemers en zelfstandigen. Daarnaast zou het werk dat de vader deed, van beslissende betekenis zijn voor de keuze van al dan niet zelfstandigheid: kinderen van zelfstandigen kiezen dus veel meer voor zelfstandigheid dan kinderen van werknemers. Ten slotte zou een relatief hoge IQ-score op 12-jarige leeftijd de kans op latere zelfstandigheid vergroten.

Ook Taylor (1996) kwam tot de conclusie dat het hoger ingeschatte inkomen van zelfstandigen dan van werknemers vaak het motief is om de stap naar zelfstandigheid te wagen. Daarnaast zou de vermeende onafhankelijkheid van het bestaan een stimulerende en de ingeschatte werkonzekerheid een remmende factor zijn. Taylor meende dat deze empirische bevindingen de theorie van de rationele beslissing rond het starten van een eigen bedrijf onderbouwen. Voorts zijn burgerlijke staat (gehuwd en zelfstandigheid gaan samen), het beroep van de ouder en het beroep dat men zelf uitoefent, bepalende factoren zijn voor het kiezen voor zelfstandigheid.

Ten slotte concludeerden Blanchflower en Oswald (1998) - op basis van diverse Britse databestanden - dat het starten van een eigen bedrijf door zelfstandigen onder meer afhangt van het lokale werkloosheidsniveau (werkloosheid dempt zelfstandigheid), van het feit of de vader zelfstandige of ondernemer is geweest en van het kunnen beschikken over een beginkapitaal. In dat verband constateerden ze ook dat het erg helpt om ooit een erfenis of een gift ontvangen te hebben. In overeenstemming met hun theorie, stelden ze tevens vast dat zelfstandigen een hogere levensvoldoening en arbeidsvoldoening hebben dan werknemers. Psychologische testcores - in de jeugd afgenomen - bleken géén voorspellende waarde te hebben voor het al dan niet kiezen van zelfstandigheid of niet.

Concluderend lijken traditioneel-familiale en persoons- en persoonlijkheidsfactoren alsmede financieel-economische factoren een rol te spelen in de keuze voor het zelfstandig ondernemerschap of het werknemerschap.

Over de effecten van het werken als zelfstandige of werknemer is veel minder bekend in de onderzoeksliteratuur. Blanchflower en Oswald (1998) stelden vast dat zelfstandigen een hogere levens- en arbeidsvoldoening hadden dan werknemers, hetgeen mogelijk te maken heeft met de grote mate van onafhankelijkheid of autonomie in het werk. Voorts onderzochten El-Kasri en Los (1997) de oorzaken van stress bij zelfstandigen, waaruit bleek dat conflicten met medewerkers, de financiële positie, familieproblemen en lange werktijden daarin een rol speelden. Een deel van boven beschreven onderzoeksresultaten zal in dit artikel getoetst worden.

Mede met het oog op de vraag wie geschikt zou zijn om zelfstandig te gaan opereren, welke de arbeidsperspectieven zijn en wie gestimuleerd zou dienen te worden, zal in dit artikel ingegaan worden op twee vragen:

- 1 welke (demografische en beroeps-) factoren bepalen de keuze voor zelfstandig ondernemerschap of voor het werknemerschap en
- 2 welke zijn de effecten (in termen van arbeidssituatie en gezondheid) van de keuze voor het zelfstandig ondernemerschap of voor het werknemerschap.

Deze vragen worden beantwoord met behulp van data die verzameld werden door de Europese Unie.

## De sociaal-economische context: definitie en groei van zelfstandigheid

Alvorens op de analyse van oorzaken en effecten van zelfstandig ondernemerschap, resp. werknemerschap in te gaan, wordt hier de problematiek van de definitie van zelfstandigen en werknemers en de veronderstelde groei van het aantal zelfstandigen in Nederland en de EU behandeld. Deze twee thema's zijn relevant voor een goed begrip van de sociaal-economische context waarin zelfstandig ondernemerschap geplaatsd kan worden.

### Definitie van zelfstandigheid

Eenduidige, internationaal geaccepteerde definities van zelfstandigheid bestaan er niet. Voor de belastingbetaling en de premiebetaling voor de sociale zekerheid is zo'n definitie van belang. Elementen die in de EU en de VS meespelen in het bepalen van zelfstandigheid zijn steeds (Evers et al., 1998):

- niet ingeschakeld zijn in de organisatie van de opdrachtgever;
- niet persoonlijk afhankelijk zijn van de instructies van anderen inzake plaats, tijd en inhoud van het werk (of: niet de activiteiten laten bepalen door de hurende partij, geen sprake laten zijn van een gezagsverhouding in de arbeidsrelatie met de hurende partij);
- een eigen ondernemingsorganisatie hebben;
- de markt betreden en risico's lopen.

Werknemers voldoen niet aan deze criteria en voldoen bovendien aan de volgende criteria; zij hebben geen werknemers in dienst en werken regelmatig voor één opdrachtgever.

Maar met het oog op belastinginning en verschaffing van sociale zekerheid is er een ongewenst grijs gebied vastgesteld tussen zelfstandigheid en werknemerschap. Dit thema is de laatste paar jaar stevig in de pers en de politiek aan de orde geweest. De Sociale Nota 1998 (Ministerie van SZW, 1997, p. 124) zegt hierover het volgende: 'Maar er zijn ook vormen (...van zelfstandig ondernemerschap...) waarbij de grenzen tussen ondernemerschap en werknemerschap onduidelijk zijn. Het gaat bijvoorbeeld om personen die in juridische zin niet in loondienst zijn, maar veelal toch afhankelijk zijn van één enkele opdrachtgever'. Deze enkele opdrachtgever kan een voormalige werkgever zijn, die omwille van kostenbeperking, flexibilisering of uitbesteding van niet-kernta-

ken, besloten heeft om bepaalde werkzaamheden voortaan uit te laten voeren door een zelfstandig ondernemer (Van Uxem & Bais, 1996; Van der Heijden, 1998). De concurrentie dwingt bedrijven er tegenwoordig toe om nog meer op de personele kosten te letten. En werken met onderaannemers – soms schijnzelfstandigen – is één van de methoden om die kosten te drukken.

Er bestaat twijfel over of dergelijke afhankelijke ondernemers wel als zelfstandigen kunnen worden aangemerkt en of hun positie niet feitelijk overeenkomt met die van een werknemer in loondienst. Voorbeelden zijn onder andere de zelfstandige kapper, die een kappersstoel huurt in een salon, de zelfstandige servicemonteur, die werkzaamheden uitvoert voor één bedrijf, bouwvakkers die als zelfstandige de ene na de andere opdracht uitvoeren van dezelfde aannemer, de adviseur die na een reorganisatie voor zichzelf is begonnen, maar nog wel voor zijn ex-werkgever werkt (Volkskrant, 14 juni 1997). Al deze 'zelfstandigen' zijn eigenlijk afhankelijk van één opdrachtgever, en dus werknemer, maar betalen geen belasting en sociale zekerheidspremies. In Duitsland worden ze 'schijnzelfstandigen' genoemd.

'Schijnzelfstandigheid' is geen nieuw begrip. In Duitsland maakten reeds in de jaren tachtig koeriersdiensten hun koeriers op de fiets of per auto tot zelfstandige onderaannemers. Maar in die tijd waren het nog exotische uitzonderingen. In de jaren negentig is het Instituut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit te Neurenberg (IAB) door het Duitse Ministerie van Arbeid gevraagd om te onderzoeken in hoeverre er in Duitsland sprake is van 'schijnzelfstandigheid'. Door het IAB kon vastgesteld worden (Dietrich, 1996, 1997) dat 3,9 procent van de *totale bevolking* van 14 jaar en ouder behoort tot de zogenaamde 'schemerzone' tussen zelfstandige en werknemer. Als niet naar de totale bevolking gekeken wordt, maar naar de *werkzame bevolking*, dan behoort 2,9 procent daarvan tot deze schemerzone. Vooral onder docenten en wetenschappers, in de handel en onder journalisten, vertalers en kunstenaars komt deelname aan de schemerzone relatief veel voor. Weinig komt de schemerzone-deelname voor onder industriële beroepen en kantoorberoepen. Voorts komt het verschijnsel significant meer voor bij vrouwen dan bij mannen en meer bij jongeren dan bij ouderen.

Ook in de VS is het bekend dat werkgevers voor hen werkzame personen ten onrechte als zelfstandige classificeren. Beroepen die in de VS steeds weer opduiken in de discussie over wat betreft hun positie, zijn bijv. verzekeringsagenten, vrachtwagen- en taxichauffeurs, ambulante verkopers, schoonmakers, kappers en huidverzorgers. Een recent voorbeeld van misclassificatie betreft een groep 'independent contractors', dus zelfstandigen, waar Microsoft mee werkte en die door de belastingdienst als werknemers werden aangemerkt. Deze personen claimden achteraf dan ook allerlei faciliteiten van Microsoft, zoals participatie in aandelenregelingen.

In Nederland zijn ook vragen gerezen over de status van zelfstandigen. Dat de status onduidelijk is, bleek uit kamervragen van het PvdA-lid Van Nieuwenhoven over premieheffing bij zelfstandigen (Handelingen Tweede Kamer, 1997-1998, nr. 644). Uit de beantwoording ervan door de toenmalige staatssecretaris van SZW De Grave bleek dat per geval moet worden nagegaan wat voor soort arbeidsrelatie er bestaat tussen de opdrachtgever en de zelfstandige. Zo was het volgens de staatssecretaris nodig om per keer te onderzoeken of a) de zelfstandige ondernemersrisico loopt b) of gebruik wordt gemaakt van eigen materialen en/of gereedschappen c) of de zelfstandige verschillende opdrachtgevers heeft en d) of er sprake is van een zelfstandige presentatie in het economisch verkeer. Aan de hand van deze criteria zou door de uitvoeringsinstellingen voor de sociale zekerheid vastgesteld kunnen worden of een zelfstandige verzekeringsplichtig is voor de werknemersverzekeringen of niet (Tweede Kamer 1997-1998, nr. 644). Dit alles impliceerde dat de Nederlandse overheid er in 1998 nog weinig voor voelde om de regels voor arbeidscontracten van zelfstandigen te veranderen, verduidelijken of verscherpen, iets waar het College van Nederlandse Belastingadviseurs om had gevraagd (NRC, 4 februari 1998). In mei 2000 kwam het Kabinet echter toch met een plan naar buiten om een eind te maken aan de onduidelijke status van zelfstandigen zonder personeel.

### **De veronderstelde groei**

Van het zelfstandig ondernemerschap wordt in vele landen een extra bijdrage verwacht aan het vergroten van de arbeidsparticipatie (Euro-

pean Commission, 1998). En niet alleen op directe wijze maar ook op indirecte wijze, omdat zelfstandige ondernemers in principe werkgelegenheid kunnen scheppen voor anderen (Ministerie van SZW, 1997, p 125). Uit de beschikbare cijfers wordt door sommigen een groei in zelfstandigheid geconcludeerd. Deze veronderstelde groei in het aantal zelfstandigen en de mogelijkheden om niet-werkenden te stimuleren zich als zelfstandige te vestigen heeft de laatste jaren in de politieke belangstelling gestaan. Zo wordt in de Sociale Nota 1998 van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid gesteld: 'Steeds meer personen zijn niet langer werkzaam in loondienst bij een werkgever maar voorzien door middel van zelfstandige beroepsuitoefening of als ondernemer in een eigen inkomen' (Ministerie van SZW, 1997, p 124). De verwachting van de staatssecretaris van SZW is bovendien dat het aantal personen, dat kiest voor het zelfstandig ondernemerschap, de komende jaren nog verder zal stijgen (Tweede Kamer, 1998, nr. 644).

De CBS-cijfers over de periode 1950-1993 (CBS, 1994, p. 48), gepresenteerd in Tabel 1, linker kolommen, laten zien dat er geen sprake is van een langetermijn groei in zelfstandigheid. Zowel in absolute als in percentuele zin is er sprake van een afname van zelfstandigheid in dat tijdsbestek. Het aantal zelfstandigen nam in de periode 1950-1993 zelfs met meer dan 300 duizend arbeidsjaren af. In procenten van het totaal aantal arbeidsjaren in Nederland nam zelfstandigheid af van een kleine 25 procent in 1950 tot circa 11 procent in het begin van de jaren negentig.

De rechter kolommen van Tabel 1 (waarin het niet gaat om arbeidsjaren maar om aantallen personen) laten echter zien dat er de laatste 11 jaar wel sprake van een kleine opleving lijkt te zijn. Het aantal zelfstandigen groeide van 603.000 in 1988 tot 733.000 in 1999. Dat is een stijging van 22 procent. Maar de totale werkzame beroepsbevolking nam in diezelfde periode ook fors toe. Het aantal werknemers nam in die periode zelfs met 27 procent toe. En het aandeel van de zelfstandigen in de totale werkzame beroepsbevolking bleef in betreffende 11-jaarperiode (1988-1999) ongeveer gelijk (11,2 procent versus 10,7 procent). Het kan dus niet ontkend worden dat er de laatste 10 jaar, waarschijnlijk dankzij het aantrekken van de economie, ook een opleving van zelfstandigheid

**Tabel 1** Zelfstandigen en werknemers in de periode 1950-1999 (in aantallen arbeidsjaren en aantallen personen x 1.000, als ook in standaardgetallen, afgeleid van het jaar 1988=100)

| Jaar | Aantallen arbeidsjaren |             | Aantallen personen |             |
|------|------------------------|-------------|--------------------|-------------|
|      | zelfstandigen          | werknemers  | zelfstandigen      | werknemers  |
| 1950 | 903 (166)              | 2.779 (62)  |                    |             |
| 1960 | 782 (144)              | 3.382 (75)  |                    |             |
| 1970 | 650 (119)              | 4.122 (92)  |                    |             |
| 1980 | 549 (101)              | 4.406 (98)  |                    |             |
| 1988 | 544 (100)              | 4.486 (100) | 603 (100)          | 4.774 (100) |
| 1990 | 555 (102)              | 4.702 (105) | 628 (104)          | 5.016 (105) |
| 1992 | 558 (103)              | 4.823 (108) | 627 (104)          | 5.258 (110) |
| 1993 | 580 (107)              | 4.802 (107) | 665 (110)          | 5.261 (110) |
| 1994 |                        |             | 698 (116)          | 5.222 (109) |
| 1995 |                        |             | 706 (117)          | 5.357 (112) |
| 1996 |                        |             | 728 (121)          | 5.459 (114) |
| 1997 |                        |             | 757 (126)          | 5.644 (118) |
| 1998 |                        |             | 734 (122)          | 5.874 (123) |
| 1999 |                        |             | 733 (122)          | 6.072 (127) |

CBS, 1994 resp. CBS/EBB, 1997, 1998 en 2000.

is. Maar van een *extra*-bijdrage van het zelfstandig ondernemerschap aan de arbeidsparticipatie is geen sprake.

Ook internationaal gezien laat de recente publicatie van TNO Arbeid (Evers, et al., 1998) zien dat er niet echt sprake is van een brede percentuele groei van het zelfstandig ondernemerschap in de EU en de VS.

Cijfers van de European Labour Force Survey uit 1996 tonen aan dat Nederland met Denemarken, Zweden, Luxemburg, Duitsland, Oostenrijk, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk tot de landen behoort met een lage zelfstandigheidsgraad. In deze meer op de dienstensector georiënteerde EU-landen is het percentage zelfstandigen al een decennium lang rond de 8-12 procent van alle werkenden. In de meer op de landbouw en industrie georiënteerde Zuid-Europese landen (Spanje, Portugal, Italië, Griekenland) liggen de percentages tussen de 20 en 35 procent van de werkenden. In de VS is vanaf 1948 het percentage zelfstandigen afgenomen van 18,5 procent tot 11,5 procent thans. Deze daling vond vooral plaats tussen 1950 en 1970 (Bregger, 1996). Na 1970 ontstond er een stabilisatie. Deze trend is in de VS zowel in de landbouw als in de niet-landbouwsector te zien.

Alles bij elkaar temperen deze cijfers toch enigszins allerlei enthousiaste verhalen over een terugkeer van de zelfstandigheid in de westerse landen. De grote lijn is dat er een langetermijn terugloop in zelfstandig onderne-

merschap is en dat de laatste 10 jaar – waarschijnlijk onder impuls van een economische conjunctuurverbetering – sprake is van een lichte opleving.

Met betrekking tot de politieke relevantie van het onderwerp van dit artikel kan nog het volgende toegevoegd worden. Zelfstandig ondernemerschap is van oudsher het domein van het Ministerie van Economische Zaken, dat het stimuleert door het verminderen van regels, het versoepelen van procedures, het geven van bepaalde belastingvoordelen en het financieel ondersteunen van starters. Echter, het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid ziet het starten van een eigen bedrijf door een zelfstandige ook als een mogelijkheid om arbeidsongeschiktheid en werkloosheid te beperken. Daartoe beschikt het ministerie reeds over het BBZ (Besluit Bijstandverlening Zelfstandigen) en zal het in 2000 overgaan tot uitbreiding van de BBZ-mogelijkheden en het verlenen van starterskredieten aan arbeidsgehandicapten.

Na deze sociaal-politieke inleiding over zelfstandigheid in Nederland en de EU wordt de aandacht nu gericht op de analyse van de determinanten en effecten van zelfstandig ondernemerschap.

## Methode van onderzoek

### Het databestand

Voor ons onderzoek is een databestand van de EU gebruikt. De 'Europese Stichting voor de Bevordering van Leef- en Werkomstandigheden' te Dublin heeft in begin 1996 – voor de tweede keer – in alle landen van de Europese Unie een onderzoek laten uitvoeren onder een steekproef van circa 1000 werkenden per land, met uitzondering van Luxemburg waar het aantal circa 500 bedroeg (Paoli, 1997). Oost en West Duitsland werden in deze survey gezien als twee landen, beide met 1000 werkenden in de steekproef. De steekproef was representatief voor de verdeling van de beroepsbevolking over aspecten als beroep, geslacht, leeftijd, bedrijfssectoren en -grootte. In totaal waren er 15.986 werkenden van 15 jaar en ouder uit 15 EU-landen in de survey opgenomen. Ze werden face-to-face geïnterviewd in hun eigen huissituatie. Het gaat hier dus om een uniek en groot databestand.

De EU zelf heeft tot nog toe alleen rechte tellingen (gemiddelden e.d.) van de survey naar buiten gebracht (Paoli, 1997). Onderhavige analyses hebben dus nog niet eerder plaatsgevonden. De databestanden zijn inmiddels wel gebruikt voor analyses rond andere thema's (bijv. Smulders, e.a., 1996; Smulders & Klein Hesselink, 1997).

### De vragenlijst en de variabelen

Voor de hier te presenteren analyses zijn de volgende vragen gebruikt.

#### I Type dienstverband:

Hier wordt onderscheid gemaakt tussen zelfstandigen ( $n=2920$ ), werknemers met contract voor onbepaalde tijd ( $n=10556$ ), werknemers met een tijdelijk contract ( $n=1418$ ) en werknemers van een uitzendbureau ( $n=508$ ).

#### II Determinanten: demografische en beroepskenmerken

De hierboven beschreven vier groepen werkenden zullen vergeleken worden op de zes demografische en beroepskenmerken. Het gaat om geslacht (58 procent is man, 42 procent vrouw), leeftijd (van 15 tot 78 jaar; gemiddeld 38,9 jaar), opleidingsniveau (full-time opleiding in drie categorieën: tot 15 jaar; tot 16-19 jaar; tot 20 jaar of ouder), al dan niet kinderen onder 15 jaar thuis hebbend (niet-wel, resp. 59 en 41 pro-

cent), 'blue collar' werk versus 'white collar' werk (39 versus 61 procent) en werkzaamheid in de dienstensector of niet (69 versus 31 procent).

#### III Effecten: de arbeidssituatie

De vier groepen werkenden zullen vergeleken worden op de volgende tien arbeidssituatie-kenmerken.

In de eerste plaats gaat het om lichamelijke werkbelasting (de som van vier vragen, resp. over het werken in pijnlijk/vermoeiende houdingen, zware lasten moeten dragen/verplaatsen, korte zich herhalende taken van minder dan 10 minuten moeten uitvoeren en zich herhalende hand- of armbewegingen moeten maken; de betrouwbaarheidscoëfficiënt Cronbach's alfa is hier .67). Daarnaast zijn aan de orde: het onder tijdsdruk werken (de som van twee vragen resp. over het met grote snelheid moeten werken en het tegen deadlines moeten werken; Cronbach's alfa van deze twee items is .63), de complexiteit van het werk (de som van drie vragen, resp. over het zelf moeten oplossen van onvoorziene problemen, het moeten uitvoeren van complexe taken en het leren van nieuwe dingen; Cronbach's alfa is .58) en de autonomie in het werk (de som van drie vragen, namelijk over het kunnen kiezen of veranderen van de volgorde van het werk, de werkmethoden, de snelheid van het werk; Cronbach's alfa van deze drie vragen samen is .78).

Ook worden de vier groepen werkenden vergeleken ten aanzien van computergebruik (één vraag over het werken met computers, met als antwoordcategorie niet resp. wel driekwart van de tijd met computers werken), het aantal werkuren (het aantal uren dat gemiddeld per week in de hoofdbaan gewerkt wordt), het werken op afwijkende werktijden (bestaande uit de som van drie vragen resp. over het werken in ploegdienst, nachtdienst en weekenddienst; Cronbach's alfa is .65), de mate van thuis werken (één vraag over het thuis werken, met als antwoordcategorie niet resp. wel driekwart van de tijd thuis werken) en de mate waarin sprake is van klantcontacten (de som van twee vragen, namelijk over resp. te maken hebbend met klanten, passagiers, leerlingen, patiënten, etc. en te maken hebbend met eisen van klanten, passagiers, leerlingen, patiënten, etc.; Cronbach's alfa voor deze twee items is

.61). Ten slotte is het al dan niet hebben van een zekere baan vergeleken tussen de vier groepen werkenden.

#### IV Effecten: gezondheid en welzijn

Ten slotte zullen de vier groepen werkenden vergeleken worden op de volgende zeven gezondheids- en welzijnskenmerken.

- wel-niet risico lopend voor gezondheid en veiligheid door het werk (gemiddeld in het totale bestand 28 versus 72 procent);
- wel-niet verzuimd gedurende de laatste 12 maanden ten gevolge van gezondheidsproblemen veroorzaakt door het werk (23 versus 77 procent);
- wel-niet ontevredenheid over het werk (helemaal niet tevreden en niet erg tevreden versus zeer tevreden en tamelijk tevreden; 13 versus 87 procent);
- wel-niet rugpijn ten gevolge van het werk (30 versus 70 procent);
- wel-niet spierpijn in armen of benen ten gevolge van het werk (19 versus 81 procent);
- wel-niet stress door het werk (28 versus 72 procent);
- wel-niet vermoeidheid door het werk (20 versus 80 procent).

#### Analysemethode

Eerst zullen de verschillen tussen de vier groepen getoetst worden met variantie-analyse.

Vervolgens zal de aandacht toegespitst worden op zelfstandigen versus werknemers 'in vaste dienst'. Enerzijds zal nagegaan worden wat de demografische en beroepsmatige determinanten zijn van de keuze voor zelfstandig ondernemerschap of voor werknemerschap. Anderzijds zal geanalyseerd worden wat de effecten zijn van de keuze voor zelfstandige of werknemer in termen van arbeidssituatie en gezondheid en welzijn. Deze analyses worden uitgevoerd met behulp van logistische regressie-analyse, een multivariate techniek die toegepast wordt op dichotome afhankelijke variabelen.

#### De resultaten van de analyses

Allereerst zal nu beschreven worden welke de demografische en beroepsmatige determinanten zijn van zelfstandig ondernemerschap resp. van werknemerschap. Dus welke demo-

grafische en beroepsaspecten bepalen of iemand voor zelfstandigheid of voor werknemerschap kiest?

Het bovenste deel van Tabel 2 laat zien dat zelfstandigen significant vaker man zijn dan werknemers (67 % ten opzichte van 47-56 %), ouder zijn (42 jaar ten opzichte van 32-39 jaar), een lager opleidingsniveau hebben en even vaak kinderen thuis hebben onder 15 jaar als de werknemergroepen.

Verder werken zelfstandigen even vaak in blue collar beroepen als werknemers in vaste dienst. Er is ook geen verschil tussen zelfstandigen en werknemers wat betreft het percentage dat in de diensten-sector werkt.

In het middelste en onderste deel van Tabel 2 gaat het om de effecten van zelfstandigheid of werknemerschap op de arbeidssituatie en gezondheid en welzijn. De overeenkomsten en verschillen worden weergegeven tussen de zelfstandigen en de drie typen werknemers. Als gepoogd wordt de resultaten in te delen in gunstiger en minder gunstige situaties, dan valt het volgende te concluderen.

De *significant positieve kanten* van het zelfstandig ondernemerschap zijn:

- meer autonomie in het werk dan alle typen werknemers;
- minder lichamelijke belasting en meer zekerheid van baan dan tijdelijke werknemers;
- grotere complexiteit van het werk dan dat van *tijdelijk* werkenden;
- meer thuiswerk en meer klantcontacten dan werknemers in het algemeen.

De laatste twee omstandigheden zullen wellicht niet door iedereen, maar waarschijnlijk wel door de meeste werkenden als positief beschouwd worden.

De *significant negatieve kanten* van het zelfstandig ondernemerschap zijn:

- meer werkuren en meer werken op afwijkende werktijden dan welke werknemer ook;
- meer lichamelijke belasting en minder zekerheid van baan dan werknemers met vaste aanstelling.

Als min of meer neutraal (dus noch positief noch negatief) kan betiteld worden:

- minder computergebruik dan werknemers.

**Tabel 2** Persoonskenmerken, arbeidssituatie-kenmerken en kenmerken van gezondheid en welzijn van resp. zelfstandigen en werknemers in de EU (werkenden t/m 64 jaar)

|                                                           | zelfstandigen | werknemers met contract voor onbepaalde tijd | werknemers met tijdelijk contract | werknemers uitzendbureau |
|-----------------------------------------------------------|---------------|----------------------------------------------|-----------------------------------|--------------------------|
| <b>Determinanten (demografische en beroepskenmerken):</b> |               |                                              |                                   |                          |
| percentage mannen                                         | 67 %          | 56 % *                                       | 52 % *                            | 47 % *                   |
| gemiddelde leeftijd                                       | 42 jaar       | 39 jaar*                                     | 34 jaar *                         | 32 jaar *                |
| opleidingsniveau**                                        | 1,9           | 2,1*                                         | 2,2*                              | 2,1 *                    |
| percent. met kinderen < 15 jaar thuis                     | 39 %          | 43 %                                         | 40 %                              | 41 %                     |
| percent. werkzaam als blue collar                         | 41 %          | 37 %                                         | 42 %                              | 49 % *                   |
| percent. werkzaam in diensten-sector                      | 67 %          | 69 %                                         | 70 %                              | 69 %                     |
| <b>effecten (arbeidssituatie-kenmerken):</b>              |               |                                              |                                   |                          |
| lichamelijke werkbelasting                                | 52 %          | 45 % *                                       | 55 %                              | 59 % *                   |
| tijdsdruk                                                 | 41 %          | 47 %                                         | 45 %                              | 42 %                     |
| complexiteit werk                                         | 78 %          | 78 %                                         | 68 % *                            | 61 % *                   |
| autonomie in het werk                                     | 90 %          | 71 % *                                       | 64 % *                            | 60 % *                   |
| computergebruik                                           | 10 %          | 23 % *                                       | 18 % *                            | 13 %                     |
| aantal werkuren                                           | 49 uur        | 38 uur *                                     | 37 uur *                          | 34 uur *                 |
| afwijkende werktijden                                     | 88 %          | 55 % *                                       | 61 % *                            | 62 % *                   |
| thuiswerk                                                 | 25 %          | 4 % *                                        | 5 % *                             | 4 % *                    |
| klantcontacten                                            | 86 %          | 75 % *                                       | 73 % *                            | 68 % *                   |
| zekerheid van baan                                        | 66 %          | 85 % *                                       | 52 % *                            | 32 % *                   |
| <b>Effecten (gezondheid en welzijn):</b>                  |               |                                              |                                   |                          |
| gezondheidsrisico door werk                               | 31 %          | 27 %                                         | 27 %                              | 25 % *                   |
| verzuimd laatste jaar                                     | 16 %          | 25 % *                                       | 24 % *                            | 18 %                     |
| arbeidsontevredenheid                                     | 15 %          | 11 % *                                       | 19 % *                            | 23 % *                   |
| rugpijn door werk                                         | 33 %          | 29 %                                         | 29 %                              | 32 %                     |
| spierpijn in armen/benen door werk                        | 23 %          | 17 % *                                       | 20 %                              | 20 %                     |
| stress door werk                                          | 32 %          | 29 %                                         | 23 % *                            | 22 % *                   |
| vermoeidheid door werk                                    | 25 %          | 18 % *                                       | 21 % *                            | 21 %                     |
| n                                                         | 2813          | 10525                                        | 1411                              | 506                      |

\* = significant verschil ( $p < .01$ ) tussen de groep zelfstandigen en betreffende werknemercategorie (getoetst met Duncan ranges-toets in One Way-ANOVA)

\*\* = opleidingsniveau: 1=full-time opleiding tot 15 jaar; 2=opleiding tot 16-19 jaar; 3=opleiding tot 20 jaar of ouder.

In het onderste deel van Tabel 2 worden ten slotte gezondheid en welzijn van zelfstandigen en werknemers vergeleken. Opvallend is dat de arbeidstevredenheid van zelfstandigen lager is dan van werknemers in vaste dienst en hoger dan van werknemers in tijdelijke dienst. Ten opzichte van werknemers in vaste dienst hebben zelfstandigen significant meer spierpijn en meer last van vermoeidheid. Het aantal verzuimde dagen is bij zelfstandigen echter significant lager dan bij werknemers met vast contract.

De volgende analyses concentreren zich op de verschillen tussen zelfstandigen en werknemers in vaste dienst. Uit Tabel 2 bleek dat zelfstandigen ouder, vaker man en minder vaak

hoog opgeleid waren. Maar in die Tabel ging het om bivariate analyses. Wat blijkt indien alle zes persoons- en beroepsvariabelen tegelijkertijd in de analyse betrokken worden? Wat zijn dan de belangrijkste determinanten van zelfstandig ondernemerschap? Dan blijkt (zie Tabel 3) dat de variabelen geslacht, leeftijd en opleiding significant blijven. Multivariate analyse bevestigt hier dus de resultaten van de bivariate analyses: mannen, ouderen en lager opgeleiden zijn vaker zelfstandige dan hun tegenpolen. Het aantal kinderen dat men heeft, het beroep of de sector waarin men werkt blijkt opnieuw niet bepalend voor het feit of men al dan niet als zelfstandige werkzaam is.

Ook worden de effecten van zelfstandigheid

**Tabel 3 Resultaten van logistische regressie-analyses met zelfstandige versus werknemer in vaste dienst als afhankelijke variabele, uitgedrukt in Odds Ratios (n=13238)**

| <i>Verklarende variabelen</i> | <i>n</i>      | <i>Zelfstandige versus werknemer</i> |
|-------------------------------|---------------|--------------------------------------|
| Geslacht                      |               |                                      |
| man vs. vrouw                 | 7715 vs. 5523 | 1,57 **                              |
| Leeftijd                      |               |                                      |
| 30-44 vs. 15-29 jaar          | 5777 vs. 2810 | 1,19 **                              |
| 45-64 vs. 15-29 jaar          | 4651 vs. 2810 | 1,47 **                              |
| Opleidingsniveau              |               |                                      |
| middelbaar vs. lager niveau   | 6056 vs. 2936 | 0,56 **                              |
| hogere vs. lager niveau       | 4246 vs. 2936 | 0,54 **                              |
| Kinderen < 15 jaar thuis      |               |                                      |
| ja vs. nee                    | 5583 vs. 7655 | 0,91                                 |
| Blue collar beroep            |               |                                      |
| blue collar vs. white collar  | 5004 vs. 8234 | 0,95                                 |
| Werkzaam in dienstensector    |               |                                      |
| ja vs. nee                    | 9014 vs. 4224 | 1,09                                 |

\* p < .05    \*\* p < .01

resp. werknemerschap op de arbeidssituatie, gezondheid en welzijn multivariaat bezien, zie Tabel 4, 5a en 5b. Dit gebeurt opnieuw met logistische regressie-analyses, waarbij de arbeid- en gezondheidsvariabelen de afhankelijke variabelen zijn. Hierbij is de gedachtegang dat de invloed van zelfstandig ondernemerschap resp. werknemerschap – tezamen met andere relevante variabelen – bekeken wordt op de gezondheid- en welzijnsvariabelen. Die andere variabelen zijn drie persoonsvariabelen, namelijk geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. Deze drie variabelen blijken namelijk sterk te verschillen bij zelfstandigheid en werknemer-

schap. En de vraag wordt nu beantwoord of de verschillen in arbeid en gezondheid tussen zelfstandigen en werknemers aan de positie ligt of aan de persoonskenmerken van beide groepen.

Uit Tabel 4 valt te concluderen dat de bivariate resultaten van Tabel 2 bevestigd worden door de multivariate analyses: zelfstandigen hebben meer autonomie in hun werk, langere werktijden, meer afwijkende werktijden en minder zekerheid van baan dan werknemers die op permanente basis in dienst zijn, ook als geslacht, leeftijd en opleidingsniveau statistisch onder controle worden gehouden.

**Tabel 4 Resultaten van logistische regressie-analyses met enkele arbeidskenmerken als afhankelijke variabelen, uitgedrukt in Odds Ratios (n=13284)**

| <i>Verklarende variabelen</i> | <i>n</i>       | <i>Autonomie in het werk (nee-ja)</i> | <i>Werktijd (t/m 38 uur–39 uur +)</i> | <i>Afwijkende werktijden (nee-ja)</i> | <i>Zekerheid van baan (nee-ja)</i> |
|-------------------------------|----------------|---------------------------------------|---------------------------------------|---------------------------------------|------------------------------------|
| Zelfstandigheid               |                |                                       |                                       |                                       |                                    |
| zelfstandige vs. werknemer    | 2790 vs. 10494 | 4,15 **                               | 3,17 **                               | 6,07 **                               | 0,34 **                            |
| Geslacht                      |                |                                       |                                       |                                       |                                    |
| man vs. vrouw                 | 7758 vs. 5526  | 1,04                                  | 3,03 **                               | 1,49 **                               | 1,10 *                             |
| Leeftijd                      |                |                                       |                                       |                                       |                                    |
| 30-44 vs. 15-29 jaar          | 5791 vs. 2826  | 1,41 **                               | 0,81 **                               | 0,78 **                               | 1,02                               |
| 45-64 vs. 15-29 jaar          | 4667 vs. 2826  | 1,52 **                               | 0,68 **                               | 0,64 **                               | 1,16 *                             |
| Opleidingsniveau              |                |                                       |                                       |                                       |                                    |
| middelbaar vs. lager niveau   | 6078 vs. 2944  | 1,56 **                               | 0,79 **                               | 0,94                                  | 1,10                               |
| hogere vs. lager niveau       | 4262 vs. 2944  | 2,93 **                               | 0,49 **                               | 0,76 **                               | 1,22 *                             |

\* p < .05    \*\* p < .01

**Tabel 5a Resultaten van logistische regressie-analyses met gezondheidsvariabelen als afhankelijke variabelen, uitgedrukt in Odds Ratios (n=11859)**

| Verklarende variabelen                          | n             | Gezondheidsrisico<br>(nee-ja) | Verzuim<br>(nee-ja) | Arbeidsontevredenheid<br>(nee-ja) |
|-------------------------------------------------|---------------|-------------------------------|---------------------|-----------------------------------|
| Zelfstandigheid<br>zelfstandige vs. werknemer   | 2490 vs. 9369 | 1,11 *                        | 0,56 **             | 1,34 **                           |
| Geslacht<br>man vs. vrouw                       | 6919 vs. 4940 | 1,62 **                       | 1,01                | 0,92                              |
| Leeftijd<br>30-44 vs. 15-29 jaar                | 5161 vs. 2498 | 1,09                          | 1,04                | 0,93                              |
| 45-64 vs. 15-29 jaar                            | 4200 vs. 2498 | 0,95                          | 1,01                | 0,81 **                           |
| Opleidingsniveau<br>middelbaar vs. lager niveau | 5297 vs. 2621 | 0,66 **                       | 0,90 *              | 0,56 **                           |
| hogere vs. lager niveau                         | 3941 vs. 2621 | 0,50 **                       | 0,69 **             | 0,46 **                           |

\* p &lt; .05    \*\* p &lt; .01

**Tabel 5b Resultaten van logistische regressie-analyses met gezondheidsvariabelen als afhankelijke variabelen, uitgedrukt in Odds Ratios (n=11859)**

| Verklarende variabelen                          | n             | Rugpijn<br>(nee-ja) | Spijerpijn<br>(nee-ja) | Stress<br>(nee-ja) | Vermoeidheid<br>(nee-ja) |
|-------------------------------------------------|---------------|---------------------|------------------------|--------------------|--------------------------|
| Zelfstandigheid<br>zelfstandige vs. werknemer   | 2490 vs. 9369 | 1,14 *              | 1,33 **                | 1,20 **            | 1,52 **                  |
| Geslacht<br>man vs. vrouw                       | 6919 vs. 4940 | 0,85 **             | 0,88 **                | 0,95               | 0,88 **                  |
| Leeftijd<br>30-44 vs. 15-29 jaar                | 5161 vs. 2498 | 1,16 *              | 1,13 *                 | 1,36 **            | 1,10                     |
| 45-64 vs. 15-29 jaar                            | 4200 vs. 2498 | 1,11                | 1,19 *                 | 1,27 **            | 1,13 *                   |
| Opleidingsniveau<br>middelbaar vs. lager niveau | 5297 vs. 2621 | 0,61 **             | 0,50 **                | 1,03               | 0,62 **                  |
| hogere vs. lager niveau                         | 3941 vs. 2621 | 0,45 **             | 0,35 **                | 1,48 **            | 0,65 **                  |

\* p &lt; .05    \*\* p &lt; .01

In Tabel 5a en 5b zijn de zeven gezondheidskenmerken achtereenvolgens de afhankelijke variabelen.

Wat zijn hier de conclusies? Indien geslacht, leeftijd en opleidingsniveau statistisch onder controle worden gehouden, dan vertonen zelfstandigen significant méér gezondheidsrisico's door het werk, minder verzuim, meer arbeidsontevredenheid, meer rugpijn, meer spierpijn, meer stress en meer vermoeidheid door het werk dan werknemers.

Deze multivariate analyses onderstrepen nog eens extra de gezondheidseffecten van het zelfstandig ondernemerschap ten opzichte van het werknemerschap (in vaste dienst). De gezondheidseffecten zijn zelfs in deze multivariate analyse pregnanter aanwezig dan in Tabel 2 bleek.

Ten slotte worden – naast de drie persoonsvariabelen geslacht, leeftijd en opleiding – ook

de vier belangrijkste arbeidsvariabelen ingevoerd in de logistische regressie-analyses (zie Tabel 6a en 6b). Dit gebeurt om te bepalen of de gezondheidseffecten te wijten zijn aan zelfstandigheid of werknemerschap op zich of dat de effecten te wijten zijn aan de met deze posities samenhangende werksituatie-kenmerken. Er blijkt dan dat de meeste gezondheidseffecten verklaard worden door de ingevoerde arbeidskenmerken van de zelfstandige resp. de werknemer. Bij de effectvariabele 'gezondheidsrisico door het werk' en bij 'stress door het werk' vindt zelfs een omslag in effect plaats. De significante Odds Ratio 1,11 (Tabel 5a), duidend op een hoger risico voor zelfstandigen, verandert in een eveneens significante Odds Ratio van 0,86 (Tabel 6a), duidend op een hoger risico voor werknemers. Hetzelfde gebeurt bij 'stress door het werk', waar de Odds Ratio verandert van 1,20 in 0,81. Dit alles bete-

**Tabel 6a Resultaten van logistische regressie-analyses met gezondheidsvariabelen als afhankelijke variabelen, uitgedrukt in Odds Ratios (n=11715)**

| Verklarende variabelen                          | n             | Gezondheidsrisico<br>(nee-ja) | Verzuim<br>(nee-ja) | Arbeidsontevredenheid<br>(nee-ja) |
|-------------------------------------------------|---------------|-------------------------------|---------------------|-----------------------------------|
| Zelfstandigheid<br>zelfstandige vs. werknemer   | 2477 vs. 9238 | 0,86 *                        | 0,61 **             | 1,11                              |
| Geslacht<br>man vs. vrouw                       | 6893 vs. 4822 | 1,52 **                       | 0,96                | 0,92                              |
| Leeftijd<br>30-44 vs. 15-29 jaar                | 5092 vs. 2485 | 1,17 *                        | 1,04                | 1,01                              |
| 45-64 vs. 15-29 jaar                            | 4138 vs. 2485 | 1,06                          | 0,99                | 0,92                              |
| Opleidingsniveau<br>middelbaar vs. lager niveau | 5260 vs. 2603 | 0,72 **                       | 0,93                | 0,60 **                           |
| hogere vs. lager niveau                         | 3852 vs. 2603 | 0,58 **                       | 0,76 **             | 0,54 **                           |
| Autonomie in het werk<br>wel vs. niet           | 8880 vs. 2835 | 0,63 **                       | 0,73 **             | 0,50 **                           |
| Aantal werkuren<br>37-48 uur vs. 1-36 uur       | 6996 vs. 2603 | 1,06                          | 1,18 **             | 0,98                              |
| 49 + uur vs. 1-36 uur                           | 2116 vs. 2603 | 1,36 **                       | 1,07                | 1,20                              |
| Afwijkende werktijden<br>wel vs. niet           | 7294 vs. 4421 | 1,75 **                       | 1,08                | 1,23 *                            |
| Zekerheid van baan<br>wel vs. niet              | 9517 vs. 2198 | 0,53 **                       | 0,73 **             | 0,30 **                           |

\* p < .05 \*\* p < .01

**Tabel 6b Resultaten van logistische regressie-analyses met gezondheidsvariabelen als afhankelijke variabelen, uitgedrukt in Odds Ratios (n=11715)**

| Verklarende variabelen                          | n             | Rugpijn<br>(nee-ja) | Spierpijn<br>(nee-ja) | Stress<br>(nee-ja) | Vermoeidheid<br>(nee-ja) |
|-------------------------------------------------|---------------|---------------------|-----------------------|--------------------|--------------------------|
| Zelfstandigheid<br>zelfstandige vs. werknemers  | 2477 vs. 9238 | 1,01                | 1,25 **               | 0,81 **            | 1,04                     |
| Geslacht<br>man vs. vrouw                       | 6893 vs. 4822 | 0,77 **             | 0,79 **               | 0,86 **            | 0,77 **                  |
| Leeftijd<br>30-44 vs. 15-29 jaar                | 5092 vs. 2485 | 1,18 **             | 1,15 *                | 1,39 **            | 1,17 **                  |
| 45-64 vs. 15-29 jaar                            | 4138 vs. 2485 | 1,14 *              | 1,25 *                | 1,30 **            | 1,21 **                  |
| Opleidingsniveau<br>middelbaar vs. lager niveau | 5260 vs. 2603 | 0,64 **             | 0,52 **               | 1,07               | 0,65 **                  |
| hogere vs. lager niveau                         | 3852 vs. 2603 | 0,50 **             | 0,39 **               | 1,60 **            | 0,71 **                  |
| Autonomie in het werk<br>wel vs. niet           | 8880 vs. 2835 | 0,69 **             | 0,64 **               | 0,98               | 0,73 **                  |
| Aantal werkuren<br>37-48 uur vs. 1-36 uur       | 6996 vs. 2603 | 1,15 **             | 1,22 **               | 1,18 **            | 1,18 **                  |
| 49 + uur vs. 1-36 uur                           | 2116 vs. 2603 | 1,25 **             | 1,26 **               | 1,88 **            | 2,01 **                  |
| Afwijkende werktijden<br>wel vs. niet           | 7294 vs. 4421 | 1,40 **             | 1,40 **               | 1,40 **            | 1,52 **                  |
| Zekerheid van baan<br>wel vs. niet              | 9517 vs. 2198 | 0,61 **             | 0,63 **               | 0,56 **            | 0,58 **                  |

\* p < .05 \*\* p < .01

kent dat de bedoelde gezondheids- en welzijns-effecten niet veroorzaakt worden door het overigens kale begrip zelfstandige of werknemer maar door de aan die posities gekoppelde vier

arbeidskenmerken (autonomie in het werk, aantal werkuren, afwijkende werktijden, zekerheid van baan).

## Samenvatting en bespreking van de resultaten

Dit artikel startte met een beschouwing die vooral gewijd was aan de veronderstelde groei van het zelfstandig ondernemerschap. De cijfers lieten zien dat het aantal zelfstandigen in de recente periode 1988-1999 groeide met 22 procent. Maar het aantal werknemers nam in diezelfde periode met 27 procent toe. Het aandeel van de zelfstandigen in de totale werkzame beroepsbevolking bleef in betreffende periode ongeveer gelijk (11,2 procent versus 10,7 procent). Het kan dus niet ontkend worden dat er de laatste 10 jaar, waarschijnlijk dankzij het aantrekken van de economie, ook een opleving van zelfstandigheid is. Maar van een *extra*-bijdrage van het zelfstandig ondernemerschap aan de arbeidsparticipatie is geen sprake.

Alles bij elkaar temperen deze en buitenlandse cijfers de veronderstellingen over een terugkeer van de zelfstandigheid in de westerse landen. De grote lijn is dat er een langetermijn terugloop is in zelfstandig ondernemerschap – waarschijnlijk sterk te maken hebbend met de dramatische inkrimping van de landbouw in West-Europa en de VS – en dat de laatste 10 jaar sprake is van een lichte conjunctuur-gestuurde opleving.

De conjunctuur heeft alles te maken met de arbeidsparticipatie, maar het lijkt er niet op dat de conjunctuur méér invloed heeft op de groei of stagnatie van het zelfstandig ondernemerschap dan op de groei of stagnatie van het aantal werknemers in bedrijven en kantoren.

Onze multi-variate analyses - op basis van data van 2920 zelfstandigen en 12500 werknemers in de 15 EU-landen - tonen aan dat mannen, ouderen en lager opgeleiden significant vaker voor zelfstandigheid kiezen dan vrouwen, jongeren en hoger opgeleiden. Het aantal kinderen dat men heeft, het beroep dat men uitoefent of de sector waarin men werkt blijkt opvallend genoeg niet van invloed.

De resultaten wat betreft leeftijd en geslacht bevestigen onderzoeksresultaten van Becker (1984) en Bregger (1996). Eerdere onderzoeksresultaten ten aanzien van de invloed van opleiding lijken niet geheel consistent. Zo vonden De Wit en Van Winden (1989) dat een hoge IQ-score op 12-jarige leeftijd de kans op latere zelfstandigheid zou vergroten. Als er vanuit wordt gegaan dat intelligentie iets voorspelt over het

opleidingsniveau, zou dat betekenen dat hoger opgeleiden meer voor zelfstandigheid kiezen. Daarentegen kwamen Evans en Leighton (1989) tot de conclusie dat werknemers uit de lagere inkomensklassen waarschijnlijk met lagere opleidingen - geneigd zijn voor zelfstandigheid te kiezen. Nu vormen zelfstandigen natuurlijk een zeer diverse categorie werkenden (van winkeliers, loodgieters, aannemers, tot aan medisch specialisten, organisatie-adviseurs en ICT-specialisten), waarin hogere en lagere opleidingen voor zullen komen. Onze conclusie dat zelfstandigen lager opgeleid zijn dan werknemers in vaste dienst (ook indien andere relevante demografische en beroepskenmerken onder controle worden gehouden), kan dus ook alleen maar een algemeen gemiddeld karakter hebben.

Wat betreft de effecten van de keuze voor zelfstandigheid of werknemerschap, kan geconcludeerd worden dat zelfstandigen 1) gemiddeld genomen veel meer autonomie in hun werk hebben dan welke werknemer ook, waardoor veel van hen gemotiveerd zullen zijn geweest om als zelfstandig ondernemer te starten en 2) relatief veel thuis kunnen werken en intensieve klantcontacten onderhouden, hetgeen andere motoren geweest zullen zijn voor zelfstandigen om zich als ondernemer te vestigen.

Daartegenover staat dat het werk van zelfstandigen gepaard gaat met enkele minder positieve arbeids- en gezondheidskenmerken als hoge lichamelijke werkbelasting, veel werken, werken op afwijkende tijden, minder zekerheid van de baan, meer lichamelijke en psychische klachten door het werk en minder arbeidstevredenheid.

Hoe verhouden deze EU-brede resultaten zich tot eerdere conclusies? De grote autonomie in het werk van zelfstandigen wordt door andere auteurs ook gevonden of verondersteld (Taylor, 1996). 'De kick van een eigen zaak' (Elsevier, 28 maart 1998) klopt dus met de realiteit. Polivka (1996) concludeerde ook dat de wens om eigen baas te zijn voor een groot deel de keuze voor zelfstandigheid bepaalt. Voor bijna 90 procent van de onafhankelijke contractanten in de VS blijkt hun keuze namelijk door persoonlijke redenen bepaald te zijn (met name de wens om eigen baas te willen zijn en de flexibiliteit van de werktijden) en voor slechts 10 procent vanwege economische rede-

nen. Bij niet-zelfstandig werkende oproepkrachten en uitzendkrachten liggen die laatste economische percentages veel hoger, namelijk rond 50-60 procent.

Het feit dat zelfstandigen in de EU lange werkweken maken wordt ook voor de VS bevestigd (Bureau of Labor Statistics, 1997).

In ons EU-brede onderzoek werd gevonden dat zelfstandigen minder hoog scoorden op arbeidsvoldoening dan werknemers met een vast contract, maar wel hoger dan werknemers met een tijdelijk contract. Blanchflower en Oswald (1998) stelden daarentegen vast dat zelfstandigen juist een hogere levens- en arbeidsvoldoening hebben dan werknemers. In dit artikel kon echter tevens aangetoond worden dat de lagere arbeidstevredenheid van zelfstandigen ten opzichte van werknemers in vaste dienst volledig te maken had met arbeidskenmerken als afwijkende werktijden en onzekerheid van baan. Indien deze variabelen namelijk onder controle werden gehouden, verdween het verschil in arbeidstevredenheid tussen zelfstandige en werknemer. Zelfstandigen zijn in de EU dus minder tevreden met hun arbeid vanwege het 's avonds, 's nachts en in de weekenden werken en vanwege de onzekerheid. Deze inzichten zijn nog niet in eerder onderzoek blootgelegd.

Ook onze resultaten ten aanzien van de gezondheid van zelfstandigen versus werknemers, lijken uniek. Elders zijn geen gegevens aangetroffen over deze materie. Het feit dat zelfstandigen slechter scoren op een aantal fysieke en psychische gezondheidsvariabelen dan werknemers in vaste dienst en toch een lager verzuim hebben, toont nog eens aan dat de factor 'verzuimgelegenheid' (onder ander besproken door Smulders et al. (1997) en Smulders & Nijhuis (1999)) een grote rol speelt in de verklaring van het verzuim.

In ons onderzoek is ook een aantal relevante variabelen niet opgenomen. De inkomsten van zelfstandigen en werknemers is er daar één van. Eerdere auteurs hebben er op gewezen dat het verschil in verdiensten tussen zelfstandigen en werknemers een sterke motor voor de keuze van zelfstandigheid zou zijn. Wellicht is dat een aspect dat veel goed maakt van de hier signaleerde minder positieve aspecten. In de VS is echter gebleken dat zelfstandigen minder verdienen dan werknemers (Bureau of Labor Statistics, 1997). Sterker nog: Becker (1984) liet

zien dat zelfstandigen in de VS gemiddeld  $2\frac{1}{2}$  uur tot 8 uur per week langer werken dan werknemers in dezelfde sector, terwijl dit harde werken niet gecompenseerd wordt door hogere inkomens! Zelfstandigen in alle beroepsgroepen verdienen minder dan werknemers in diezelfde beroepsgroepen. Dit geldt zowel voor mannen als voor vrouwen.

Wel is er natuurlijk een aantal beroepen waar zelfstandigheid wel degelijk loont. Dit betreft bijv. accountants, juristen, artsen, bepaalde wetenschappelijke functies en bepaalde inkoop-, verkoop- en promotiefuncties. Dit type zelfstandigen (in de VS meestal 'onafhankelijke contractanten' genaamd) is ouder dan meer traditioneel werkenden. Ook is dit type relatief vaak man met een hogere opleiding, part-time werkend, verhoudingsgewijs veel in de dienstensector (en relatief weinig in de industrie en de handel). Dit type zelfstandigen verdient in de VS meer dan traditioneel werkenden, maar is via het werk minder goed verzekerd tegen gezondheidsrisico's en voor het pensioen. Voorts is 84 procent van dit type zelfstandigen ('onafhankelijke contractanten') tevreden met de situatie waarin men verkeert (Bureau of Labor Statistics, 1997). Slechts 9 procent van hen heeft voorkeur voor een traditioneel contract. Dit resultaat correspondeert met het lage percentage onafhankelijke contractanten dat op zoek is naar een nieuwe baan.

Wat leidt mensen ertoe om als zelfstandig ondernemer te willen starten? Op basis van onze EU-brede resultaten en op basis van de onderzoeken die in de VS zijn uitgevoerd, moeten de aantrekkingskracht van de zelfstandigheid en autonomie op zich en de flexibiliteit in werktijden de aantrekkende motoren zijn. Daarnaast zal men wellicht de hoop hebben als ondernemer zijn slag te kunnen slaan en terecht te komen in de categorie van de goed verdienende zelfstandigen. Tegen deze achtergrond neemt men de onzekerheid, het harde werken, de afwijkende werktijden en de hoge psychische en lichamelijke belasting blijkbaar op de koop toe.

Ter afsluiting terug naar het beleid, met name naar het stimuleren naar zelfstandig ondernemerschap van personen die in de bijstand, de WAO of de WW zitten, zoals het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid dat voor zich ziet. Het is moeilijk te zeggen welke

personen met financiële en andere ondersteuning een zetje in de rug dienen te krijgen richting zelfstandigheid. Bij het toekennen van kredieten en het inzetten van scholings- en begeleidingstrajecten lijkt het verstandig de aspirant-zelfstandigen te wijzen op de verhoudingsgewijs gunstige en minder gunstige kanten van het werk van zelfstandigen. In vergelijking met werknemers moeten er relatief veel uren gemaakt worden, in soms onzekere toekomst-omstandigheden en vaak 's avonds, 's nachts en in het weekend. Het moge duidelijk zijn dat enige stressbestendigheid nodig is om zich daar doorheen te slaan.

Hoewel daar tegenover staat dat zelfstandigen gemiddeld genomen veel meer autonomie in hun werk ervaren dan welke werknemer ook, relatief veel thuis kunnen werken en intensieve klantcontacten kunnen onderhouden, hetgeen hen mogelijk motiveert, lijkt het aanbevelenswaardig dat de Europese Commissie en de nationale overheden zich eens buigen over wat te doen is aan de verbetering van de positie van zelfstandigen in Europa op het punt van hun 'slijtende' arbeidssituatie.

Gezien de conclusie die in dit artikel getrokken is, namelijk dat zelfstandigen een slijtend beroep hebben, kan men zich afvragen of juist het stimuleren van kwetsbare groepen (als arbeidsongeschikten en arbeidsgehandicapten) een verstandige weg is.

## Literatuur

Becker, E.H. (1984). Self-employed workers: An update to 1983. *Monthly Labor Review*, July, 14-18.  
 Blanchflower, D.G. & A.J. Oswald (1998). What makes an entrepreneur? *Journal of Labor Economics*, 16, 26-60.  
 Bregger, J.E. (1996). Measuring self-employment in the United States. *Monthly Labor Review*, January/February, 3-9.  
 Bureau of Labor Statistics, US Department of Labor (1997). *Contingent and alternative Employment Arrangements*, Washington, Press release, December 2.  
 Bureau of Labor Statistics, US Department of Labor (1998). Ongepubliceerde tabellen, Washington.  
 CBS (1998). *Enquete Beroepsbevolking 1997*, Voorburg/Heerlen.  
 CBS (1994). *1899-1994 Vijfennegentig jaren statistiek in tijdsreeksen*. Den Haag, SDU-uitgeverij / CBS-publicaties.

CBS (2000). 1999: *werkgelegenheid groeit opnieuw met 200 duizend* (persbericht). CBS, Voorburg, 31 januari 2000.  
 Dietrich, H. (1996). Empirische Befunde zur 'Scheinselbständigkeit'; zentrale Ergebnisse des IAB-Projektes 'Freie Mitarbeiter und Selbständige Einzelunternehmer mit persönlicher und wirtschaftlicher Abhängigkeit'. *IAB-Werkstattbericht*. Nürnberg, Institut für Arbeitsmarkt- und Berufsforschung der Bundesanstalt für Arbeit, Nr. 7, 25 november.  
 Dietrich, H. (1997). *Erwerbsverhältnisse in der Grauzone von selbständiger und abhängiger Erwerbsarbeit; zur Erfassung 'scheinselfständiger' Erwerbstätiger und deren vertraglicher, beruflicher und sozialer Lage*. Inaugural-Dissertation Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg.  
 El-Kasri R. & H. Los (1997). Werk weegt te zwaar: zelfstandig ondernemer continu in touw. *Arbeidsomstandigheden*, 73, 174-178.  
 Elsevier (1998). *De kick van een eigen zaak* (uitneembare gids, samenstelling Frank van Empel), 28 maart.  
 European Commission (1997). *Employment in Europe 1997*, Luxemburg.  
 European Commission (1998). *Employment Observatory SYSDem Trends, Self-employment in Europe*, Trends No. 31, Berlin.  
 Evans, D.S. & L.S. Leighton (1989) Some empirical aspects of entrepreneurship. *American Economic Review*, 79, 519-535.  
 Evers, G.E., H.F. de Haan & P.G.W. Smulders (1998). *Zelfstandigen in de Europese Unie en de Verenigde Staten; groei, kwetsbaarheid en overheidsbeleid*. Hoofddorp, TNO Arbeid.  
 Heijden P.F. van der (1998). Een nieuwe rechtsorde van de arbeid. Op zoek naar een andere architectuur van het arbeidsrecht. *Socialisme & Democratie*, 5.  
 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1997). *Sociale Nota 1998*. Den Haag.  
 NRC (1998). *Arbeidscontract 'zelfstandigen' niet verscherpt*, 4 februari.  
 Paoli P. (1997). *Second European Survey on Working Conditions*. Dublin, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.  
 Polivka A.E. (1996). Into contingent and alternative employment: By choice? *Monthly Labor Review*, October, 55-74.  
 Smulders, P.G.W., M.A.J. Kompier & P. Paoli (1996). The work environment in the twelve EU-countries: differences and similarities. *Human Relations*, 49, 1291-1313.  
 Smulders P. & J. Klein Hesselink (1997). Nederland lang geen koploper flexibilisering. *Economisch Statistische Berichten*, 19 november 1997, 888-890.  
 Smulders, P.G.W., T.J. Veerman & P.C. Buijs (1997). *Oorzaken van ziekteverzuim en arbeidsongeschiktheid*. In: *Handboek Bedrijfsgezondheidszorg*, Utrecht, Bunge, aflevering C4-4.

- Smulders, P.G.W. & F.J.N. Nijhuis (1999). The job demands-job control model and absence behaviour: Results of a 3-year longitudinal study, *Work & Stress*, 13, 115-131.
- Taylor, M.P. (1996). Earnings, Independence or Unemployment. Why become self-employed? *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 58, 253-266.
- Tweede Kamer (1998). *Aanhangsel van de Handelingen*, vragen van het Kamerlid Van Nieuwenhoven en antwoorden van Staatssecretaris De Grave van SZW over premieheffing bij freelancers, d.d. 3 februari, Vergaderjaar 1997-1998, nr. 644.
- Uxem FW. van & J. Bais (1996). *Het starten van een eigen bedrijf*. Zoetermeer, EIM.
- Volkskrant (1997). *Ondernemer tegen wil en dank*, 14 juni.
- Wit, G. de & F.A.A.M. van Winden (1989). An Empirical Analysis of Self-Employment in the Netherlands. *Small Business Economics*, 263-272.